

A LEVÉL ÉS A KISFIÚ

1956 tavaszán járhattam a Szépművészeti Múzeumban vagy 1957 őszén. Tanulmányi kiránduláson az osztályommal. A múmiákon kívül csak egyetlen festmény maradt meg az emlékezetemben. Egy oszlopon vagy keskenyebb válaszfalon függött. Megbabonázva bámultam, úgy kellett előle elrángatni. Persze nem jegyeztem meg a címét, se alkotója nevét. Évtizedek múlva szereztem róla tudomást, hogy Borsos Józsefnek *A levél* című festménye varázsolt el. Ezt a képet a festőművész és fotográfus Borsos 2009-es gyűjteményes kiállításán láttam újra. A mű az 1975-ben várba költözött Nemzeti Galériába került, de raktárba, így a nagyközönség elől el volt zárva.

A számomra legfontosabb részletet én mindig magam előtt láttam, s amikor az 1980-as évek utolsó harmadában az 1848–1849-es magyarországi lengyel légió történetét írtam, s benne az 1. lengyel zászlóaljnak a váci híd ellen intézett április 10-i rohamát megelevenítettem, az egész festmény életre kelt bennem. Rajta az osztrák tiszti uniformist viselő ólomkatona hajszálpontosan ugyanabban a pózban hanyatlik hátra ágaskodó lován, mint a váci ütközetben gránátszilánktól halálos sebet kapott Christian Götz tábornok Vincenz Katzler korabeli, ismert litográfiáján.

A gazdagon díszített biedermeier szobabelsőt három női arc kelti életre. Drámai mágneses terük magához vonzza a kívülálló tekintetét. Az özvegység hirtelen rászakadt súlyától fotelba roskadt fiatal nő ölében a szétnyílt levél, és miközben lehanyatló jobbát két kézzel tartó kislánya tanácstalan döbbenettel nézi, az anya egykedvűen réved a semmibe. Fölöttük idősebb asszony, talán az anyós-nagymama vagy sógornő-nagynéni kétségbeesetten fürkészi a falon függő körrámás festményt, amely egy pofaszakállas császári tisztet ábrázol. Nyilván ugyanazt, mint aki a vászon félig-meddig homályba vesző alsó sávján ólomkatonaként hátrahanyatlik a lován. A portré alatt a komódon álló díszes óra fél tízet mutat. A valóságos időt vagy a halál pillanatát?

Engem persze nem a nőszemélyek érdekelték, hanem aanyag testtartásban padlón elterpeszkedve ülő ötéves forma, de felnöttesen elszánt arcvonású kisfiú, aki kardjával éppen tüzet vezényel játékágyújának... Amelynek fedezésére honvéd-ólmkatonák sorakoztak föl. Velük szemben az ellenség vezére... Aki pontosan ugyanúgy bukik le lováról, mint Götz tábornok az osztrákokat az országból kiűző tavaszi hadjárat során.

Ennél a festménynél persze összehasonlíthatatlanul híresebbek Borsos Józsefnek azok az alkotásai, amelyek őt a magyar és közép-európai művészek élvonalába emelték: a *Lányok bál után*, *Az elégedetlen festő*, *Csata után*, *Az özveggy*. Magyarországon természetesen legismertebb a *Nemzetőr*, amelyet a vértelen márciusi forradalom jelképének érezhetünk. Szakemberek szerint ebből még nem következtethetünk alkotójának a szabadságharc iránti rokonszenvére, a nemzeti küzdelemmel való közösségvállalására:

az 1861-ig Bécsben élő, bár gyakran hazlátogató Borsos Józsefről nem lehet tudni, hogyan viszonyult ezernyolcszáznegyvennyolc eszméihez és emlékéhez. Minden jel arra mutat, hogy legfeljebb közönyösen. Legfőbb mecénása, Esterházy Pál Antal herceg révén a császár is pártfogásába vette, vásárolt tőle festményeket. Persze arról se feledkezhetünk meg, hogy Esterházy Pál a metternichi diplomata iskolát kijárva – Londonban egy ideig ő töltötte be a Habsburg Birodalom nagyköveti posztját – a király személye körüli miniszterként (vagyis külügyminiszterként) tagja volt a Batthyány-kormánynak, s azt a szeptemberi válságig híven szolgálta...

A levél (másként *A hír*, *A gyász hír*, *Katonasors*) című festménye számomra nagyon is árulkodó arra nézve, hogy Borsos 1852-ben miként vélekedett a „világsoda-küzdelemről”. A honvéd-ólomkatonákat a saját apjával szemben is győzelemre vezető kisleány megtestesítője az ifjúságnak, a céltudatosságnak, az erőnek, a jövőnek, s annak a magyarságnak, amelyhez Borsos József is tartozott. (Három évvel a szabadságharc leverése után.)

Ahhoz, hogy hazájába 1861-ben végleg visszatérjen, indokul szolgálhatott bécsi vagyonának eltözdézése. Itthon fotográfusként alapozta meg jövőjét. Mestere lett az új művészeti ágaknak, de ezt megsínylette festészete. Abban, hogy végleg letette az ecsetet, közrejátszhatott fiatal feleségének halála is. Fotográfusi munkájának elismertségét, jövedelmezőségét bizonyítja, hogy tulajdonába került a Budakeszi úti híres Szép Juhászné vendéglő, amelynek falai között Deák Ferenc és Erzsébet királynő is megfordult. Élete utolsó szakaszában ennek kocsmabérlete biztosította mindennapi létét. Aki ma a Szépjuhászné erdei étterembe betér, ürtse poharát az ehhez a tájhoz kötődő Borsos József emlékére is.

Életművének egyik legkiválóbb ismerője, Lázár Béla a Lyka Károly által szerkesztett *Művészet* hasábjain 1913-ban e szavakkal méltatta *A levél* alkotóját: „Korának kiváló arckép- és zsánerfestője volt, aki nemcsak hogy bécsi kortársait érte utol, de temperamentumának fel-fellobbanó szilajságával el is vált tőlük és belekapcsolódott abba a nagy magyar egységbe, melynek egyes elemei Munkácsy mélységes színeinek ereje, Paál László tragikus pátosza, Szinyei Merse Pál szenvedelmes derűje, Székely Bertalan lélekbe hatoló gondolatpoézise. Borsos Józsefben a festői értékekben gazdag mesemondót, a lélek titkainak nagy megértőjét ismertük fel.”

MUNKÁSŐRNEK EGY BAJA...

Avagy a pisztoly mint osztályon felüli státuszszimbólum

1988 valamelyik tavaszi napján Szegedre utaztunk Hermann Róberttel, Katona Tamással, Pelyach Istvánnal és Szörényi Lászlóval a forradalom és szabadságharc száznegyvenedik évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferenciára. Katona Tamás, aki egyébként Pelyach Istvánnal és Szörényi Lászlóval a József Attila Tudományegyetemen tanított, meghívta a társaságot az étkezőkocsiba szellem-pezdítő, kora délelőtti pezsgőzésre.

A pohárba ital, terítékre pedig egy-egy történelmi esemény került. Ennek kapcsán esett szó a munkásőrségről, pontosabban a „Hej, munkásőrnek egy baja, így van-e?” kezdetű dalról, amelyről az hittük, hogy maga a *Munkásőrinduló*. Ezt ugyanis mindnyájan ismertük, míg a *Tűzcsillag sugara árad a tájon/Zászlónk lobog vörösen újra a gyáron* kezdetű mars kapcsán csak Katona Tamásnak derengett fel valami, de azt nem osztotta meg velünk. Végül kerekítettünk a *Hej, munkásőrnek egy baja* keletkezéséről egy levéltári forrásokat ugyan nélkülöző, de pezsgősen gyöngyöző történetet. Az indulónak ugyanis olyan bornírt a szövege, hogy azt szerzője csak a párthadsereg kigúnyolására írhatta. Miután legnagyobb megdöbbenésére első díjat nyert az induló-szövegíró pályázaton, a tetemes honoráriumhoz nyilván jó képet vágott, s nem szabadkozott, hogy az egész csak vicc volt. Vagyis a tiszteletdíjon megvásárolható villát nem akarta cellára felcserélni. Ezt kiötölvén, Szőrényi Laci kiperdült az étkezőkocsi közepére, s halálosan komolyan, teli torokból elharsogta:

Hej, munkásőrnek egy baja, így van-e?!
Mért nincs három élete, élete?
Egyiket a pártnak adja, másikat a párja kapja,
A harmadikkal egy a fegyvere.
Hogyha majd az óránk ütni fog nekünk,
Szputnyik száll az égbe pajtás velünk.
Jaj, de szörnyen aggaszt, hogy leszünk meg fönt,
Hogyha nem lesz fegyver az angyalok között.

Az étkezőkocsi vendégei úgy tettek, mintha mi sem történt volna, Szőrényi tanár úr pedig visszaült a helyére, s tovább már azon vitatkoztunk, hogy a *Hej, te puska, puska vagy/Nem csinos kis fruska vagy* a *Hej, munkásőrnek egy baja* folytatása-e, vagy teljesen új dal. Mielőtt a kérdésre megnyugtatóan pontot tettünk volna, megérkeztünk...

A Kádár-korszak alkonyán közösen kreált (vagy terjesztett?) induló-keletkezés-legenda Kiss Dávid *A munkásőrség története és előzményei* című monográfiája olvasása közben jutott eszembe. A fiatal történész a jobbára rendezetlen forrásanyag hatalmas halmazán átküzdvé magát, tiszteletreméltó kutatói eltökéltséggel, szakmai felkészültséggel rajzolta meg a dicstelen körülmények között (1957. január 27-én) létrehozott, majd harminckét év múlva parodisztikus indokokkal a jövőbe átörökíteni akart, s végül a négy-igenes népszavazással versenyt futva felszámolt munkásőrségnek az egész Kádár-korszakot abroncsba fogó történetét. (Ki emlékszik már a vagyonátmentő badacsonytomaji Club Tomajra és arra, hogy Borbély Sándor, a Munkásőrség utolsó parancsnoka 1989 őszén miként magyarázza Marc Palmernek, az Egyesült Államok budapesti nagykövetének, hogy a munkásőrség olyan, mint Amerikában a Nemzeti Gárda... semmi köze párthoz, a népet szolgálja?)

Pedig a munkásőrség párthadsereg volt a javából. Pontosán úgy, ahogy ezt az MSZMP vezető testülete megfogalmazta 1957-ben: „Nyújtson segítséget a belső ellenforradalmi erők leverésében a fegyveres erőknek. Biztosítsa és védje meg a párt-

házakat minden ellenséges támadással szemben. Minden időben álljon rendelkezésre, ha kell fegyverrel a Párt akaratának végrehajtásához.” A munkásőrség parancsnoki karát nagyobb részt a feloszlott ÁVH, majd a megszüntetett karhatalom tisztjei, nyugdíjas katonatisztek, kisebb részben „érdemdús” veterán harcosok alkották – kiemelt fizetéssel és kedvezményekkel.

A munkásőrség, amelynek a gyűlölt karhatalom (pufajkások) helyébe kellett lépnie, 1957. március 30-án megtartotta első „erődemonstrációját”. Lakatos Ernő, Kádár majdani jolly joker-főpropagandistája és a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a szellemi élet egyik mumusa, III. kerületi munkásőr zászlóaljparancsnokként 1957 márciusában elrendelte, hogy „az egységek parancsnokai állapítsák meg a szakaszokon belül azoknak a számaikat és neveit (sic!) akik a 30-iki menetelésre betegségük vagy testi fogyatékoságuk /sánta, túl alacsony/ miatt nem alkalmasak.” A sánták és törpenövésűek csak polgári öltözetben a járdán követhették felfegyverzett elvtársaikat. Igaz, zsebükben pisztollyal. (A márciusi seregszemle sajátos előkészület volt a május 1-jei „önkéntes” tömeggyűlés megszervezésére.)

A munkásőrség első országos parancsnoka, Halas József, aki 1945 után már a kommunista R-gárdák kommandírozásában is kitűnt, így emlékszik vissza a március 30-i díszmenetre: „A sorokban menetelt Dobozy Imre Kossuth-díjas író, Trencsényi-Waldapfel Imre, a közismert tudós, egyetemi professzor, Farkas Aladár Munkácsy-díjas szobrász a feleségével, Szokodi Dimitrov Dániel nemzetközi híró sebészorvos, Sós László UNESCO-díjas plakátművész, Rozsnyai Zoltán festőművész, Bondi Miksa egykori Európa-bajnok (ökölvívó) és nagyon sokan mások.”

Mocsár Gábor, a kitűnő szociográfus író mesélte, hogy miután az Alföld főszerkesztői posztjáról 1964-ben leváltották, Dobozy Imre, az Írószövetség főtitkára vitte szolgálati kocsiján Szegedre. A Hortobágyon megállt, kiszállt az autóból, s pisztollyával löni kezdte a legelőt ellepő varjakat.

Trencsényi-Waldapfel Imréről, aki az 1940-es évek végén Dzszambul Dzszabájev, a százéves kazah „népi költő” Sztálint magasztaló dicshimuszait fordította magyarra, 1963-ban, elsős egyetemista koromban is az a történet keringett, hogy hat évvel azelőtt az ókori irodalomról szóló előadása megkezdése előtt pisztolyát kirkarta az asztalra. Kiss Dávid könyvéből kiderül: a kommunista lovagrendnek tartott munkásőrség egyik legnagyobb vonzereje az volt, hogy tagjai szolgálaton kívül is maguknál tarthatták oldalfegyverüket. Ami számos visszaélésnek, tragikus balesetnek, esetenként bünténynek lett eszköze.

Hogy a munkásőrség és a társadalom kapcsolata 1957 őszén milyen volt, arra jól rávilágít „a testület általi rendkívüli eseményekről” készült egyik korabeli rendőrkapitányi jelentés: „Kerteskő-Csikótelepen f. hó 6-án szüreti bált rendeztek, erre meghívták a munkásőrség szakaszparancsnokát és kb. 10–11 munkásőrt, akik felfegyverezve mentek el a szüreti bálra. A munkásőrök egy fiatalembert bekísértek a számukra kijelölt szobába, mert viselkedéséből arra következtettek, hogy nála pisztoly van. Később kiderült, hogy vízipisztoly volt nála(,) és ennek ellenére a munkásőrök tetteleg bántalmazták. Erre az otlévvő (sic!) tömeg, kb. 250 fő, megtámadták a

munkásöröket. A támadás elhárítására riasztólövéseket adtak le. Az egyik munkásör túl korán húzta meg a billentyűt felfelé emelés közben(.) és az előtte álló munkásört eltalálta. Sérülése nem életveszélyes.”

Az ugyanebben az időben történt még „rendkívüljobb” eset zavarba hozhatta a közvetlenül és közvetve a szovjet rendszert szolgáló Munkásőrség Országos Parancsnokságát, de még a Pártközpontot is: „P. L. munkásör, Cegléden egy mulatóhelyen szórakozott. Ott volt egy illető, aki szidta a demokráciát, ezért P. mő (munkásör) figyelmeztette az illetőt, hogy hagyja abba a rágalmazást, a figyelmeztetésre az illető felugrott, P. munkásört pofon ütötte, erre P. pisztolyával a levegőbe lőtt. Az esetenél jelen volt egy szovjet tiszt, aki felszólította P-t, hogy adja át a fegyverét. P. nem adta át, mire a szovjet kapitány P. kezét hátracsavarta, közben a pisztoly elsült és P-t eltalálta.” A munkásör meghalt. A szovjet fél követelte az eset alapos kivizsgálását.

Született jelentés arról is, hogy a munkásör pisztolya a vasúti vécécésészen át kiesett a sínek közé. Egy szakasz munkásörnek kellett végigjárnia a behatárolt útszakaszt, hogy a szaros marokfegyver megkerüljön.

A fegyvertartás ügye ugyanúgy a munkásőrség első évtizedének visszatérő gondja lesz, mint a munkásörök „aluliskolázottsága”, párttagság-aránya, erkölcsi magatartása, felszerelésének, fegyverzetének korszerűsítése, privilegizálása. (Egyetemi felvételin plusz négy pontot jelentett, ha vizsgázó közvetlen felmenői között munkásör volt.) Mind gyakrabban fogalmazódott meg legfelsőbb szinten is az arra vonatkozó elvárás, hogy a munkásöröktől vonják be az otthon tartott pisztolyt. Az érintettek válasza erre a *Földet vissza nem adunk!* mintájára: *Fegyvert vissza nem adunk!* Az ügyben a Politikai Bizottság egyik 1963-as ülésén még Kádár is hallatta hangját. „Az összes bajok forrása az, hogy berúgnak és fegyver van a zsebükben” – mondta. S mintha mindennek az értelmiség lenne az oka, hozzátette: „...a munkásőrséget eredeti tendenciájához vinném vissza: munkások és parasztok legyenek a munkásőrség tagjai. Miért kell kroki-írónak és múzeumi kutatónak munkásörnek lennie.”

A szolgálati időt öt évben szabták meg, ezt követően leszerelhetett vagy tartalékállományba vonulhatott a munkásör, míg harminc év szolgálat után jogosult lett előrehozott nyugdíjra. És pisztolyt igényelhetett a Belügyminisztériumtól! Vagyis a pisztoly-kérdés a munkásőrség egész fennállását végigkísérte.

A Kádárt népszerűsítő suttogó propaganda azt terjesztette, hogy az ő karakán, hazafias kiállításának köszönhetően a szovjet hadvezetés nem telepített atomfegyvert Magyarország területére. Ezzel szemben az az igazság, hogy már 1966-ban atomfegyvereket helyeztek el Tótvázsony térségében. És máshol is. (Erről a meginterjúvolt miniszterelnök, Németh Miklós vall Kiss Dávid könyvében.) 1966-ban 46.666 volt a munkásőrség létszáma, s azt egy új világháborúval számolva, amelynek kitérésére 1968 augusztusában volt esély, növelni akarták.

Mindazt, hogy a munkásőrségnek milyen fontos feladatai lettek volna egy atomháború esetén, aprólékosan tárgyalja a szerző. Persze ha kitör, nem lett volna, aki megírja munkásőrség történetét. És nem lett volna kinek megírnia...